

MACZÁK IBOLYA

Rózsák tövis nélkül

Családrepresentáció az Esterházy-apácákhoz (is) kapcsolható temetési beszédekben*

Két olyan prédikáció reprezentációs szerepét mutatom be, amelyek sajátos módon kapcsolódnak az Esterházy családhoz. A szakirodalom szerint az 1702-ben, illetve 1728-ban kinyomtatott beszédek a két apácává lett herceglány, Esterházy Ilona Augusta, illetve Esterházy Krisztina Jozefa elhunytához kötődnek. A prédikációk méltatása előtt azonban érdemes néhány szót ejteni a főrangú apácazárdákról, mint a főúri család reprezentációjának sajátos eszközeiről és helyszíneiről – Esterházy Pál tevékenysége kapcsán.

A családi jellegű nőkolostorok mint reprezentációs eszközök

Tény, hogy a kismartoni zárdát főként az apácává lett Krisztina Jozefa, Orsolya Konstancia, Ilona Augusta és Julianna Jozefa nevű lányainak alapította a kirchbergi kolostor mintájára herceg Esterházy Pál. Az 1679-ben alapított kolostor Szent Ágoston regulái szerint működött.

A herceg legidősebb leánya, az 1663-ban született Krisztina is az ausztriai Kirchberg kolostorában lépett a rendbe 1672-ben.¹ Esterházy Pál 1678-ban, a kismartoni belvárosban 15 000 forint alaptőkével kolostort alapított, és hat apácát hívott be a kirchbergi zárdából. Mivel számuk szaporodott, 1712-ben újra 15 000 forintnyi tőkét tett le az intézmény fenntartására.² Ekkorra már 1693, azaz harmincéves kora óta az intézmény fejedelemasszonya volt Esterházy Krisztina.³ Mind a kirchbergi mintájú alapítás, mind az „új” szerzetesrend behozatala, mind pedig leányainak szerzetessé válása része volt a nádor

* A szerző az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport tagja. A tanulmány az OTKA K 101571. számú pályázata támogatásával készült.

1 Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története*. Fő tekintettel az egyházi intézetekre. A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, I/2. [Bp., s. a.] 481.

2 Uo. 482.

3 Uo. 483.

családpolitikájának, de reprezentációs elgondolásának is. Ez némiképpen családja körében is visszatetszést váltott ki.

Ezt igazolja Esterházy Pál és unokahúga, a klarissza Esterházy Magdolna levelezése is. A pozsonyi nőrokon ugyanis, amikor megtudta, hogy a kismartoni zárdában, illetve az „ursulita szüzek klastromában” megszorodtak a rokonai, kifejezte sajnálkozását, hogy az ő rendje kénytelen nélkülözni a családjának tagjait. Ezért azzal a kéréssel fordult Esterházy Pálhoz, hogy „az nagy Esterházy kisasszonyok közül, ha kettőt nem is, bár csak egyet méltóztassék hercegséged nekünk adni”.⁴ Érvként azt hozta fel Esterházy Magdolna, hogy előkelő családok tagjai szolgáltak a klarissza rendben, így az Esterházy lányok jelenléte a família presztízst is növelné. Másrészt azon túl, hogy a herceg is mind a földi létben, mind a túlvilágon hasznát látná ennek, sőt maga is azért fohászkodik, hogy „csak most életemnek vége felé lehessek oly szerencsés, hogy egy atyámfiaát láthassam ebben az én édes szerzetemben úgy még az Isten elejében is örvendetesebb lélekkel mehetnék”.⁵ Kérése teljesült, amint az egy későbbi (ugyancsak Esterházy Pálhoz írt) köszönőlevele is igazolt.⁶ Nem volt mindegy tehát a korszakban, hogy melyik szerzetesrend tagjaként hány családtag volt jelen.

Hogy a zárdába lépésen túl milyen további szerepük, illetve reprezentációs lehetőségük volt a főúri származású szerzetesnőknek, arra rávilágítanak Kaari Utrio kissé radikálisan megfogalmazott gondolatai is. „Sok hatalmas család alapított kolostort, melyek a fennhatóságuk alatt hatalmukat és gazdagságukat hirdették. Gyakorlatilag valamiféle bank szerepét töltötték be abban az időben, amikor bankok még nem léteztek. Fel lehetett halmozni a vagyont, a kolostornak birtokokat lehetett ajándékozni, amelyek a későbbiekben mindig rendelkezésre álltak, hiszen az egyházi intézmények földjeit nem lehetett elidegeníteni. A kolostor vendégházként működött a család vendégei számára, és öregek otthonaként a család öregeinek, valamint börtönként a kellemtelen rokonok számára.”⁷

A családi jellegű nőkolostorok hazai gyakorlatában nem tudunk kolostori börtönbüntetésről, de más, felsorolt funkciók igazolhatók hazai viszonylatban is. Tény, hogy például a pozsonyi klarissza kolostor sokszor értékmegőrző feladatokat is ellátott, melyet főként olyan előkelő családok vettek igénybe, melyek nem rendelkeztek a város környékén olyan ingatlannal, ahol biztonságban tudhatták volna értékeiket.⁸ Az is igaz, hogy számos kolostor – a birtokszerzések és adományozások révén – jelentős gazdasági tevékenységet folytatott.

4 BÁLÓ Péter: *Klarissza apácák Pozsonyban a XVII–XVIII. század fordulóján*. Esterházy Mária Magdolna levelei Esterházy Pálhoz. Hombár, 2011. 268.

5 Uo.

6 Uo. 259.

7 Kaari UTRIO: *Éva lányai*. Az európai nő története. Bp., 2004. 109.

8 HORN Ildikó: *Csáky Franciska és a pozsonyi klarisszák*. Aetas, 1992. 3. 34.

Érdekes módon gyakori elfoglaltságuk volt a főúri apácázárdák lakóinak a szó szerinti értelemben vett diplomáciai tevékenység is: hiszen sokan közülük ugyanúgy rendelkeztek információkkal gazdasági és személyi kérdésekben, mint házassági ügyekben. Ezeket sokszor megosztották családtagjaikkal, akik rengeteget profitálhattak az így megtudottakból. Többek között – mivel részletes adataik voltak az előkelő családokról, gyakran ők segítettek rokonaiknak házastársat találni.⁹ A fentiek nyomán tehát egy 17–18. századi főúri apácázárda tevékenysége sok tekintetben világiasnak volt mondható.

A kismartoni zárda belső élete

Igaz ez Esterházy Krisztina Jozefára és Esterházy Ilona Augustára vonatkozóan is: gyakori volt rendházukban a rokonlátogatás, sőt, a hozzátartozókkal együtt még külső egyházi ünnepeken is részt vettek a kismartoni ágostonos apácák. Mohl Adolf azt is feltételezi, hogy a herceg 1692-es, mariazelli processziójában is ott voltak,¹⁰ ami nem feltétlenül állt összhangban szerzetesi életükkel. Tény, hogy túlzottan világiasnak mondott életmódjuk miatt a kismartoni apácák Keresztély Ágost (akkor még) győri püspök erőteljes szorgalmazására 1701-ben szigorították szabályaikat. Ekkortól még az előkelő rokonok is elvben csak külön püspöki engedéllyel látogathatták az apácákat. (Feltehetően végrehajtották a vonatkozó szabályt, ám az ilyen típusú hozzájárulás megszerzése nem okozhatott gondot a családi kapcsolattartást illetően.) Tény azonban, hogy a kismartoni plébános, Márkl Mátyás – az ottani apácák ünnepségeinek és szentgyakorlatinak fő szervezője és celebránsa – kezdeményezésére ekkor vezették be a zárdai lelki élet elmélyítésére a negyvenórás szentségimádást. Körülbelül ekkortól lettek gyóntatóik (az ágostonosokat követően) a kismartoni ferencesek – így például az apátnőé Guzmán Dániel.¹¹ Az 1701-es év tehát egyfajta alkalmazkodást is jelenthetett a kismartoni apácáknak a külső elvárásokkal kapcsolatban. Keresztély Ágost következő egyházlátogatása során már nem talált kifogásolnivalót.

Ekkor viszont éppen a szerzetesnők fejezték ki javadalmazásaikkal kapcsolatos aggodalmaikat. Ami nem utalhat a szerény apácák alamizsnaigényére, mivel a kolostor jelentős alapítványokat kapott. Így Széchényi György püspöktől 10 000 Ft-os végrendeleti hagyatékot.¹² Igényeiket kielégítették, anyagi gondjaik tehát nem voltak. Egyéb támogatásként Esterházy Pál 1692-ben he-

⁹ Uo. 36.

¹⁰ MOHL Adolf: *Hg. Esterházy Krisztina Jozefa, a kismartoni szt ágostonrendi kanonokapácák fejedelemasszonya 1663–1728*. Sopron, 1937. 8.

¹¹ Uo. 10.

¹² Uo. 9–10.

tenként három, Istennek felajánlandó szentmisére tett örökös alapítványt, Hock Henrik Kristóf ugyanazon évben ugyanerre 2000 Ft-ot adományozott.¹³ Nem beszélve arról, hogy a kismartoni apácák a birtokukban lévő épületek egy részét 1687-től bérbe is adták, tehát ilyen módon is volt jövedelmük.¹⁴ Összességében tehát elmondható, hogy az ágostonos apácák jelentős gazdasági tevékenységet folytattak Kismartonban és környékén.

Kifejezetten Esterházy Krisztina Jozefához köthető az a „diplomáciai tevékenység”, melynek révén a magyarországi rendház és a bécsi Szent Lőrinc-kolostor – korábban is meglévő – kapcsolata szorosabbá vált, amit az 1691-ben kelt *Fraternitätsbrief* is igazol.¹⁵

Rosa sine spina – temetési prédikáció vagy Immaculata-beszéd?

A fentiek azért érdemelnek külön is említést, mert sajátos módon jelennek meg a két Esterházy lányhoz kapcsolható temetési beszédben. Közülük a korábbi, 1702-ben megjelent, Petretits István jezsuita által szerzett *Rosa sine spina*¹⁶ halotti prédikációként való értelmezését tételezi fel (igaz, némi bizonytalanságot sejtetve) Franz M. Eybl.¹⁷

Állítását akár alá is támaszthatná a beszéd metaforarendszere és az Augusta főnév gyakori említése. Amennyiben ez utóbbit személynévként értelmezzük, könnyedén kapcsolható Esterházy Pál Ilona nevű lányához, aki a már említett kismartoni ágostonos zárda lakója volt, szerzetesi neve pedig Augusta volt. Mivel a szó hagyományosan a császár közvetlen nőrokonainak – feleségének testvérének, anyjának és leányának is – megszólítása („császári felség”) volt, egyszerre adhatott alkalmat Esterházy Pál és a szerzetesség szövegbéli reprezentálására, hiszen ily módon Augusta egyszerre volt tekinthető az Úr jegyesének, illetve egy világi főúr leányának. (Utóbbi esetben a felülreprezentálás – azaz a nádor császárrá „avatása” – nem idegen a kor gyakorlatától.) A szerzetesi fogalomhoz kapcsolható a tisztaság és a szeplőtelen fogantatás – a beszédben gyakorta említett – kérdésköre is. Maga a prédikáció címe pedig egyaránt utalhat Esterházy Ilona Augusta második (harmadik) nevére¹⁸ és az Esterházy család Rozália-kultuszára is.

13 RUPP: i. m. (1. j.) 482.

14 Uo.

15 Őrzési helye: HHStA, jelzete: AT-HHStA 1691 II 02.

16 Tyrnaviae, 1702. Az OSzK RMK II. 2129 jelzetű példányát használtam.

17 Franz M. EYBL: *Leichenpredigten*. In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie* (16–18. Jahrhundert). Ein exeplarisches Handbuch. Hrsg. Josef PAUSER, Martin SCHEUTZ, Thomas WINKELBAUER. Wien–München–Oldenbourg, 2004. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, 44) 924.

18 „Adta isten ez világra Ilona Rosalia Ursula leányunkat [...]” Az Esterházyak családi naplója. Közli: SZILÁGYI István. TT, 1888. 215.

Rozália tisztelete a Habsburg Birodalomban először 1633-ban, Grazban bukkant föl: jezsuiták hozták az alvó szent egyik képét közvetlenül Itáliából a stájer fővárosba. Itt ismerkedhetett meg a kultusszal – és egyáltalán Szent Rozália életével a későbbi grazi jezsuita diák, Esterházy Pál. Vélhetően ennek nyomán szenteltette a Fraknó vára mellett húzódó hegység legmagasabb csúcsára építtetett kápolnát 1666-ban Rozália tiszteletére. Később az ugyancsak általa Fraknóba telepített szerviták az ő rendelkezése értelmében kötelesek voltak Szent György és Szent Mihály napja között minden vasárnap a kápolnában isteni szolgálatot tartani, ez természetesen a búcsújáró kultusz kibontakozásával is együtt járt.¹⁹

Ez a kultusz, valamint a rózsza-szimbolika határozza meg az általam vizsgált prédikációt is (szentírási locus sincs benne), amelynek tövis nélküli rózsára utaló címe megegyezik az ismereteink szerinti első magyar nyelvű Rozália-imádság szimbolikájával. Ez utóbbi szöveg – az „Ave Rosa, sine spina” kezdetű himnusz költői fordítása – a *Lelki fegyverház* című imádságos könyvben (1693) jelent meg először magyarul, s a következő (Esterházy Ilona Augustára is vonatkoztatható) szöveggel kezdődik:

Tövis nélkül nyílt Szép Rósa, Mirigyeknek új orvosa.
Herczegeknek Unokája, Üdvöz légy Szent Rosalia.
Christus példáját követted, Világtól ügyed ki-vöted,
Atyád udvarát nem néztél S ígiretét meg-vetted.²⁰

A beszéd egésze alapvetően és kimondottan az Esterházyak reprezentációjára épül – kiemelve, hogy a család jelentős mértékben rendelkezik a Rozáliához kapcsolódó erényeknek, elsősorban a kegyességnek és az Isten iránti szeretetnek bőségével. Voltaképpen nem meglepő, hogy a prédikációban viszonylag kevés szerep jut az elhunytak – a műfaji kötöttségeken túl azért is, mert egy ranggal (még kolostori ranggal sem) nem rendelkező személyhez kapcsolható. Célja mindenképpen a családreprezentáció volt – ami eleve sajátossága a temetési beszédeknek.

A szöveg temetési beszéd voltának azonban ellentmondani látszik az a tény, hogy Esterházy Ilona a beszéd megjelenéséhez, 1701-hez képest jóval hamarabb elhunyt. Maga Esterházy Pál jegyzi fel családi naplójában: „Anno 1681. die 13-a Junii, az azaz Páduai Szent Antal napján választott engem az ország magyarországi palatinusál Sopronban azon ország gyűlésében. [...] Csakhamar azután kiszóléta isten ez világból Ilonka leányomat Kismartomban, úgymint 20. Augusti.”²¹

19 Vö. BÁLINT Sándor: Szeptember 4. Ünnepi kalendárium. Bp., II. 2004. <http://mek.niif.hu/04600/04657/html/unnepekii0045/unnepekii0045.html> [Utolsó letöltés: 2014. január 2.], ill. Josef RITTSTEUER: Burgenländische Heimatblätter, 1954. 102–115.

20 BÁLINT Sándor: i. m. (19. j.)

21 Az Esterházyak családi naplója, i. m. (18. j.) 219.

S bár a beszéd megjelenési körülményei utalhatnak arra, hogy kinyomtatásának oka lehetett a kolostor 1701-es elmarasztalását követő kissé megtépázott hírnevének helyreállítása is, a konkrét temetési adatok hiánya mindenképpen kétségesé teszi az Eybl által feltételezett alkalmat.

A címlapon szereplő adatok mégis inkább azt valószínűsítik, hogy ez a beszéd másképp kapcsolódott az Esterházy családhoz és a nádor személyéhez. Elképzelhető ugyanis, hogy a nádor egyik alapítványához köthető a beszéd.²² Esterházy Pál először a bécsi, majd a nagyszombati egyetemen tett felajánlást azon – vélhetőleg teológus – hallgatók javára, akik adott évben a legjobban bizonyítják (nyilvánosan) a szeplőtelen fogantatást. A nagyszombati alapítvány kitétele volt továbbá az is, hogy meg kell ünnepelni a szeplőtelen fogantatás emléknapját, azon kell a díjnyertes szentbeszédet elmondani – majd később ki is nyomtatni.²³

Ezen beszédek rejtett bibliográfiáját Mohl Antal szerint Balogh Ágost Flórián is közli. Ám ezen lista 1704-től 1777-ig közöl hasonló témájú beszédeket,²⁴ de az 1702-es Petretits István-nyomtatványt nem tartalmazza.

Die grosse Fürsten-Tochter – az Esterházy Krisztina Jozefa felett mondott temetési beszéd

Az Esterházy Krisztina felett mondott temetési beszéd egyértelműen a legidősebb Esterházy lány elhunytá alkalmából keletkezett.²⁵

A vizsgált prédikáció az úgynevezett Boge–Bogner-bibliográfia 239. számon feltüntetett tétele.²⁶ A segédlet a prédikációhoz kapcsolódó szentírási idézetként az *Énekek éneke* 7. fejezetének 2. versét adja meg, holott a prédikáció címeirása egyértelműen az *Énekek éneke* 7,1-re utal („Quam pulchri sunt gressus tui Filia Principis / Wie schön seynd deine Schritt O Fürsten-Tochter.” A korabeli magyar fordítás szóhasználatával élve: „Melly szépek a te lépésid a sarukban, fejedelem leánya!”)²⁷ A tévesztés okai nyilvánvalóan a mai szentírásfordítás-változatokban és a szöveg átvitt értelemre alkalmazásában kere-

22 Esterházy Pál *Mária-tisztelete* című, jelen konferencián tartott előadásában BARTÓK István is utalt ezekre az alapítványokra. Szíves segítségét tisztelettel köszönöm.

23 MOHL Adolf: *Herceg Esterházy Pál nádorispán, a magyar Mária-leventék példaképe*. Életrajz. Sopron, 1924. 30–31.

24 BALOGH Ágost Flórián: *Beatissima virgo Maria mater Dei*. Eger, 1872. 776–777.

25 Aemiliano LUDWIGSDORFF: *Die grosse Fürsten-Tochter*. Wiener Neustadt, 1728. Tanulmányom megírásához a Pécsi Tudományegyetem Könyvtárának Klimó Gyűjteményében őrzött példányát (L586 R.IV.11/25) használtam. Itt köszönöm meg a Klimó Könyvtár Történeti Gyűjtemények Osztályának vezetője, POHÁNKA Éva segítségét.

26 *Katalog*. In: *Oratio Funebris. Die katholische Leichenpredigt der fruhen Neuzeit. Zwölft Studien*. Hrsg. V. Birgit BOGE, Ralf Georg BOGNER. Amsterdam, 1999. (Chloé 30) 371–844.

27 *Szent Biblia*. Ford. KÁLDI György. Bécs, 1626. 595.

sendők.²⁸ Érdekes, hogy a segédlet nem Esterházy Krisztina Jozefához kapcsolja a beszédet.

A halott személye körüli bizonytalanság elsődleges oka a különféle nyomtatott és elektronikus Esterházy-családfák alkalmazása lehet. A családra vonatkozó halotti prédikációkat összegyűjtő Franz M. Eybl által használt adatbázisból a vizsgált temetési beszédben foglaltaktól jelentős mértékben különböző adatok nyerhetők. Egyetlen 1728-ban elhunyt Esterházy-lányról sem tesz említést az adattár, holott ezt a beszéd címnegyedén kívül több – retorikai – vonatkozásban is hangsúlyozza Ludwigsdorff. Ennek nyomán Eybl Esterházy Anna Juliannával azonosította az elhunytat, holott több helyen – például a kiadvány címében – is megjelenik a Krisztina név. Tény azonban, hogy magán a temetési beszéd nyomtatványán az elhunytat gyászolók között található még egy Esterházy Jozefa, aki esetleg azonosítható lenne a nevezetel, egyéb források alapján.

Ez a prédikáció már korántsem „titkolja” a halott kilétét, sőt éppenséggel számos retorikai eszközzel mutatja be alakját. Az elhunyt temetési beszédében is megjelenő „előképe” apja, Esterházy Pál volt. Ludwigsdorff ugyanis nemcsak azt hangsúlyozta beszédében, hogy Krisztina Jozefa apjától – és általában az Esterházy család tagjaitól – örökölhette vallásosságát, illetőleg életszentségét: a hitszónok azt is kiemelte, hogy huszonöt lelki gyermekkel rendelkezett (ennyi apáca élt halálakor a kismartoni zárdában), amint a családfőnek is huszonöt fiánya volt. Rádásul ezek az utódok mind-mind egy-egy gyémántot jelentenek a herceg koronáján – amint a huszonöt lelki gyermek is egy-egy csillag Krisztina Jozefa égi koronáján. Ami annál is jelentősebb, mivel a mennyben megkoronázott Szűz Mária csupán tizenkét csillaggal rendelkezett...

Külön elemzés tárgya a halálozási évszám, melynek utolsó számjegye jelképezi a gyászolók nyolc csoportját, közösségét, épületét: elsők ezek közül a kolostor lakói, második az Esterházy-ház, a harmadik Eisenstadt városa. Negyedik Jozefa „szent szerzetének minden fia és lánya” – azaz minden ágostonos szerzetes. Ötödik a Szent József-templom, hatodikként a kolostor lelkivezetői, az eisenstadti ferences atyák említették, hetedik volt a kolostor épülete, nyolcadik minden szegény és szűkölködő.

Érdemes megfigyelní Ludwigsdorff beszédében, hogy a felsorolt vezetői (családfői) funkciók éppúgy metonimikusan kapcsolódtak egymáshoz és a halotthoz, amint Esterházy Krisztina Jozefa neve a Szent József-zárdához: az elhunyt egy személyben volt „lelki anya”, rendi előjáró és családfő. Nevét te-

28 A Szent István Társulat kiadványának fordításában a 7,1: „Térj vissza! Térj vissza, Sulammit! Térj vissza, térj vissza, hadd nézzünk meg!” A Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat által gondozott szövegben: „Perdülj, perdülj Szulamit!” A 7,2 szövegrész az előbbi fordításban: „Mily szép a lábad a sarudban, fejedelmi leány!” A másodikban: „Milyen kecsesek lépteid saruidban, fejedelmi leányzó!”

kintve pedig a Józsefről nevezett zárda Józsefről nevezett emblematicus alakja. Mindez azért is érdekes, mert éppen ez a fajta – számos összefüggéssel rendelkező – emblematicusság jellemzi Emil Ludwigsdorff prédikációját is. Valószínűleg éppen azért ilyen a beszéd, mert az életpálya reprezentációja is ilyen volt. Vagyis – természetesen – nem véletlen, hogy Esterházy Krisztina védszentjéről, mintegy róla nevezték el a kolostort, nem véletlen, hogy ő lett a kolostor előjárója (spirituális és gazdasági értelemben egyaránt). S amint az pályaképéből is kitűnik, korántsem követte Árpád-házi Szent Margit, vagy éppen a misztikusok „életstratégiáját”: pályája nagyon is evilági női karrier. Egészen pontosan: egy 18. századi női vezető tekint vissza ránk az életrajzi adatokból és Ludwigsdorff szövegéből.

Összességében elmondható az elemzett, Esterházy család apácává lett tagjaihoz (is) kapcsolható beszédekről, hogy a családreprezentáció jellegzetes megnyilvánulásának tekinthetők. Részint a műfaj természetéből adódóan, részint pedig azért, mert a prédikációszerzők a szokásosnál is nagyobb mértékben emelték ki az Esterházy családot vagy éppenséggel Esterházy Pált a megjelent művekben. Az egyik esetben oly módon, hogy az elhunytat a nádor attribútumaival ruházta fel a szerző, a másodikban pedig a prédikáció Esterházy családhoz kapcsolható Rozália-kultusza révén.